

מעבר לנרטיב הלאומי: על נסיבותיה ומשמעויותיה המקומיות של האלימות בערים מעורבות

גיא שני

העימותים האלימים במאי 2021 עוררו אצל רבים מחוקרי החברה בישראל דכרוך, אבל לא תימהוץ. כולנו הרי יודעים מה התרחש כאן: מדי כמה שנים הדיכוי השקט בגדה והמצור על עזה מסלימים למלחמה, פלסטינים-ישראלים מגיבים במחאה, המשטרה מגיבה באלימות יתר. ואכן, טענה מקובלת בשולחן העגול שהניע את קובץ המסות הזו הייתה כי מדובר באירוע מחזורי של משמוע ומימוש דורי דרך מחאה. מחאתו של הדור הקודם התרחשה באירועי אוקטובר 2000, שהחלו גם הם בהסלמה במתחם אל-אקצא, ואילו אירועי מאי 2021 הם האירוע המכונן של הדור הנוכחי.

אלא שמבט קרוב יותר מגלה שהאירועים הנוכחיים אינם שידור חוזר של אירועי אוקטובר 2000. ההבדל העיקרי ביניהם הוא הפניית אלימות מכוונת כלפי רכוש וגוף של בני קבוצה אתנית-דתית אחרת – תחילה מצד פלסטינים-ישראלים כלפי יהודים, ואחר כך מצד יהודים כלפי פלסטינים. לפי התיעוד של דניאל מונטרסקו את אירועי 2000 ביפו, אלימות בסדר הגודל ובדרכים שנצפו לאחרונה אפילו לא עלתה על הדעת לפני עשרים שנה (Monterescu 2015, 33). בשנת 2000 תושבי יפו היהודים לא הרגישו איום של ממש ונשארו בעיר; ואילו הפעם רבים מהם עזבו עד יעבור זעם.

* המחבר מבקש להודות לאורי שוורץ על החשיבה המשותפת והערותיו המחכימות על הטקסט.

כדי להבין מאפיין זה אערוך שני מהלכים פרשניים. ראשית, אשלב בין ניתוח של הגורמים שהובילו לאלימות ובין ניתוח משמעותיה של האלימות ותפקידיה. שנית, אתמקד במרחבים ובגורמים המקומיים שתרמו להתפרצות האלימות ועיצבו את פניה, בעיקר ביפו, שאותה אני מכיר כחוקר וכתושב. בכך אבקש לחרוג מה"לאומיות המתודולוגית" המאפיינת את הסוציולוגיה בישראל ובעולם, שעיקרה ראיית הלאום כעיקרון המארגן של החברה והחברתי (Beck 2007). בניגוד לגישה זו, המתחקה אחר הקשרים שבין המאורעות האחרונים למישור הלאומי "ומטהרת" גורמים ומשמעויות אחרות, דווקא צמצום העדשה מהלאומי אל המקומי מאפשר להתבונן בריבוי של תנאים ומשמעויות ולהציע הסברים שונים למה שהתרחש.

הגטו שמציץ מאחורי שדרות ירושלים

הסוג וההיקף של האירועים האלימים שהתרחשו במאי 2021 עומדים במרכז ההגדרה של מהומות גזע עירוניות (urban riots), המתרחשות תדיר בריכוזי עוני אתניים בערים גדולות ברחבי העולם. לפי דיוויד האלי וקווין רפטר (Halle and Rafter 2003), "מהומות [עירוניות] מערבות לפחות קבוצה אחת אשר, מבלי לנסות להסתתר, תוקפת קבוצה שנייה, פוגעת ברכוש או פורצת למבנים [...] בדרכים שמעידות על אובדן שליטה של הרשויות [...] התקפות [כאלה] צריכות להיות ברמה מסוימת של אינטנסיביות כדי שיוגדרו כמהומה" (שם, 347).

מהומות עירוניות אינן מנותקות מההקשר הלאומי הרחב; הן מבטאות אפליה מבנית מתמשכת ולרוב הן מתרחשות בעקבות אירוע סימבולי שקשור אליה, כמו במקרה הכאתו של רודני קינג או במקרה רציחתו של ג'ורג' פלויד על ידי שוטרים לבנים. עם זאת, מהומות עירוניות מבטאות מציאות מקומית שקשורה בהצטלבויות האפליה המתרכזות בגטו העירוני, במבנה הקהילה המקומי, בהרכב האתנו-מעמדי של המרחב, בתגובת המשטרה והשלטון המקומי ועוד. זו הסיבה שאפשר למצוא קווי דמיון אך גם שוני בין מהומות בניו יורק, בשיקגו ובלוס אנג'לס, גם אם התרחשו לאור אותו מאורע סימבולי.

אופיין המקומי של מהומות עירוניות משקף את הטענה הגוברת בסוציולוגיה של המקום שלפיה מקום אינו במה שעליה באים לידי ביטוי כוחות מבניים, אלא אתר שבו כוחות מבניים פוגשים תנאים, מאפיינים והיסטוריה מקומית שיוצרים וריאציה מקומית של המציאות המבנית (Molotch et al. 2000; Shani 2019). לטעמי, הפרספקטיבה המקומית חיונית להבנת האלימות הממוקדת בבני קבוצה אתנו-דתית אחרת המייחדת את אירועי מאי 2021. לפי מונטרסקו, יהודי יפו, גופם ובתיהם לא היו יעד לאלימות באירועי 2000 שכן זהותם הוגדרה באופן התייחסותי (relational) לתושבים הפלסטינים של העיר והם לא נתפסו כסמלים של המדינה היהודית. זהות זו משתנה דרמטית בעשורים האחרונים בשל הכניסה ההולכת וגוברת של אוכלוסייה יהודית אמידה אל יפו, אגב ערעור ביטחון

המגורים¹ של התושבים הפלסטינים ושינוי תרבותי של המרחב הציבורי. אלה מובילים למתיחות יומיומית בין תושבים בעלי זהות אתנו-מעמדית שונה, והתושבים היהודים הולכים ונתפסים כנטע זר בעיר. בקבוצת פייסבוק מקומית, תלונות נשנות של תושבים יהודים על "מפגעים" במרחב היפואי זוכות לתשובה השגורה "לא טוב לכם – תעזבו". לתהליך הזה יש להוסיף גם את כניסתו של הגרעין התורני לעיר. נוכחותו אמנם מורגשת פחות מאשר בערים אחרות, אך קיומו כגורם "מתנחלי" שבא "לייחד" את יפו עלה למודעות הציבורית סמוך לאירועים האחרונים.

את הקשר בין האלימות לג'נטריפיקציה אפשר לראות בברור כשבוחנים את מפת האלימות בעיר. נראה כי זו התמקדה בעיקר באזורים שהם סמל לג'נטריפיקציה – בבתי המידות המבוצרים בעג'מי, באזור תחנת גלי צה"ל, בעיר העתיקה ובמתחם נגה. האלימות פסחה לרוב על השכונות הדרומיות, שיש בהן שיעור לא מבוטל של יהודים אך הן אינן סמלי ג'נטריפיקציה. כאן חשוב לציין כי תהליכים דומים אבל בעלי מאפיינים ייחודיים מתרחשים גם בערים המעורבות האחרות שהתחוללו בהן אירועי אלימות דומים, למשל בלוד, שבה מתרחשים תהליכי אתנו-ג'נטריפיקציה, ובעכו, שבה מתרחשת ג'נטריפיקציה מונעת תיירות (על אלה ראו אצל הלל כהן ואצל הילה צבן ונמרוד לוו באסופה זו).

נוסף על הג'נטריפיקציה יש לציין את העמקת העוני בעיר ואת העלייה בפשיעה בחברה הערבית. אלה מתרחשים גם ביישובים הערביים, אולם קיומם במרחב מעורב הוא גורם מקומי שתורם להסלמתה של האלימות במאי 2021 ולשינוי באופייה. תיאוריות מיקרו-סוציולוגיות של מהומות ואלימות (Collins 2009) מדגישות כי אלימות כלפי רכוש או בני אדם היא דבר שקשה לבצע. כאשר יש במקום תושבים המורגלים בהפעלה של אלימות, הדבר מספק לאירועים את אותם "מעטים אלימים" – הראשונים המבצעים את ה"בלתי נתפס" – ובעקבותיהם מצטרפים אחרים. ואכן, כל העצורים שהיו מעורבים בלינצ'ים, משני הצדדים, היו בעלי רקע פלילי. והיו גורמים מקומיים נוספים – מהרחובות שהתרוקנו מאדם בשל הלחימה בעזה והפכו לקרקע פורייה למעשי אלימות, ועד תגובת המשטרה שלא רק הגיבה באלימות יתר כלפי מחאות לגיטימיות אלא גם לא השכילה (או לא רצתה) לחצוץ בין קבוצות אלימות, כפי שעשתה למשל בגבול יפו-בת ים בשנת 2000.

כאמור, המקומי אינו מנותק מהלאומי. אי-אפשר להבין את תהליכי הג'נטריפיקציה והגטואיזציה של שכונות ערביות מבלי להבין את השזירה בין השאיפה לעליונות יהודית במרחב ובין כוחות שוק ניאוליברליים. אי-אפשר להתעלם מההתרחשויות באל-אקצא ובעזה, שהציתו את המחאה, או מדגלי פלסטין ומהקריאות הלאומיות שליוו את המחאה ואת האלימות. אולם מסגרות הניתוח הלאומיות מתקשות להציג הסבר להבדל המרכזי

1 הנתונים מצביעים על מורכבות גדולה בכל הקשור לדחיקה הדמוגרפית של ערביי יפו, ולכן אעדיף להתייחס כאן לערעור ביטחון המגורים.

בין אירועי אוקטובר 2000 לאירועי מאי 2021. אם נתייחס לאחרונים כאל גלגול של הראשונים, אזי נצטרך לטעון כי האלימות האנתרופית היא ביטוי להזדהות גוברת עם המאבק הפלסטיני האלים. אבל טענה זו אינה עולה בקנה אחד עם המחקר הקיים, ויש בה גם סכנה פוליטית – היא מאפשרת את פרשנות השלטון והימין לאלימות כטרור לאומני. כדי להימנע מפרשנות זו יש להתייחס הן למגוון התנאים המעצבים את האלימות, הן למשמעויותיה השונות.

על ריבוי נסיבות ומשמעויות

היומיום ביפו רווי מתחים וקונפליקטים. רובם קשורים בסוגיות "קטנות" – גידול תרנגולים במרחב, שימוש בזיקוקים ונפצים, נורמות נהיגה, נורמות ניקיון ועוד. אחרים קשורים בסוגיות סימבוליות – התנהגות התושבים הפלסטינים או היהודים במועדים ובחגים של הקבוצה השנייה. יש הקשורים באלימות, אם עקיפה (הערות, קללות, הצקה ברחוב) ואם ישירה (לרוב פגיעה בכלי רכב של שכנים). מתחים אלו עולים באופן תדיר בפוסטים בקבוצות הפייסבוק המקומיות, שם מתנהל תמיד משא ומתן על משמעות המתרחש ועל כוונותיו של כותב הפוסט: האם זו שאלה של יהודים נגד ערבים, של נישול ודחיקה קולוניאליים, של הזנחה ועוני, של צעירים לא מחונכים או של ג'נטריפיקציה והשלטת נורמות בורגניות? התגובות בהתאם – הסכמה ואמפתיה, הקמת חומות סימבוליות ("ככה זה ביפו"), האשמה בגזענות או בהתנשאות ותקיפה נגדית, ועוד.

משא ומתן דומה התנהל גם כאשר לאירועים האחרונים. לצד שני הנרטיבים המרכזיים – זה שקשר אותם לסכסוך הלאומי-דתי ולמתרחש באל-אקצא וזה שקשר אותם לגורמים כלכליים – נשמעו גם קולות שהתייחסו לגורמים מקומיים יותר. "אל-אקצא? אף אחד לא יוצא [לרחוב] בגלל אל-אקצא. אנחנו יצאנו כי באו אלינו הביתה", אמרו צעירים שהשתתפו באלימות בעכו בריאיון לעיתון הארץ (שמעוני 2021), ודבריהם מבטאים את חשיבות המקומי, ולא הלאומי, במוטיבציה לאלימות. גם תוקפי רב ישיבת הגרעין התורני ביפו הכחישו כי המניע לתקיפה היה דתי-לאומי והסבירו שהרב נכנס לשטח ביתם ללא רשות, ובית המשפט דחה את ההאשמה כי המניע היה גזעני. בכלל, כמו בממצאיו של מונטרסקו על אירועי 2000, גם כאן מרואיינים רבים בתקשורת הביעו תחושה כי יש איום על מרחב המגורים המקומי, ואולי הדבר משקף את תחושת הדחיקות (displaceability) הגוברת, את התקפות הנגד של בריוני הימין ואת השימוש ברשתות החברתיות שגורם לאלימות רחוקה להיחוות כאיום קרוב. אולם עם התגלגלות האירועים, ובעיקר לאור האלימות היהודית המאורגנת, נדחקו קולות אלו מהשיח הציבורי ואולי גם מהשיח האקדמי.

הריבוי הזה של משמעויות האלימות משקף את ההצטלבויות בין המקומי ללאומי, את הכוחות הרבים המעצבים את המציאות המקומית, את העמדות ההתייחסותיות המרובות שתושבים תופסים זה ביחס לזה (שכנים, תל-אביבים-יפואים, יהודים-ערבים),

ואת חשיבות המשמעות שהשקנים מייחסים למתרחש. כוחו של רגע כמו זה שהיה במאי 2021 הוא ביכולתו להשטיח ריבוי זה, להלאים את המרחב המקומי ולמצב את הגבול הלאומי כמערכת המיון הדומיננטית שדרכה המציאות מקבלת פשר. אולם אין פירושו של דבר שעלינו לראות בלאומיות מבנה עומק ולייחס לה כוח דטרמיניסטי. הלאומיות היא שחקן, וכוחה וביטוייה מתעצבים דרך המפגש עם גורמים ומאפיינים מקומיים. הלאומיות מגייסת: ביפו, ובערים אחרות כמו לוד, האירועים הלאומיים הציתו התרחשויות אשר בשילוב עם המציאות המקומית הובילו לאלימות. הלאומיות גם מגויסת כדי להעניק משמעות ומוטיבציה לפעולה, ובערים אחדות האלימות קיבלה בחלוף הימים משמעות וצורה לאומיות יותר ומקומיות פחות בדמות קבוצות מאורגנות או שחקנים ממרחבים אחרים שנכנסים לעיר. בערים מסוימות, תנאים וכוחות מקומיים דווקא מנעו או צמצמו את הופעתה של האלימות ואת הלאמתה: תושבים יהודים ופולסטינים ונציגי שלטון מקומי שילבו ידיים כדי להבהיר ש"אצלנו" אין מקום לאלימות. הקולקטיב המקומי העירוני ניצח את הסכסוך הלאומי, או לכל הפחות את אחד הביטויים שלו.

מנקודת המבט של הלאומיות המתודולוגית, אירועי מאי הם רגע של התפרצות. מבנה העומק הלאומי, המודחק ביומיום, התפרץ במחאה ובאלימות; הריבוי המקומי – שנמצא מעל פני השטח ורק מטשטש את המבנה הלאומי – נעלם, והאמת המבנית נגלית. עמדה זו מתקשה להסביר את השוני בין מאפייני האלימות באירועי 2000 ובין אלה של אירועי מאי 2021, אינה מפרשת את הגיאוגרפיה של האלימות בתוך ערים שונות וביניהן, ומטשטשת את המשמעויות והמוטיבציות השונות במופעי האלימות. מנקודת המבט שהצעת, אירועי מאי אינם רק רגע של התפרצות אלא גם של התלכדות: גורמים, ומוטיבציות לאומיות ומקומיות נפגשים זה עם זה ומייצרים מופעים שונים של מחאה ואלימות. מסה זו היא קריאת כיוון למסגרת תיאורטית שתנכיח את תפקידו של הריבוי המקומי בתוך המסגרת הלאומית.

אוניברסיטת בר־אילן, המכללה למנהל

ביבליוגרפיה

שמעוני, רן, 2021. "אל-אקצא? אף אחד לא יוצא בגלל זה": מפגש עם הצעירים הערבים שחוללו כאוס בעירם", *הארץ*, 14.5.2021.

Beck, Ulrich, 2007. "The Cosmopolitan Condition: Why Methodological Nationalism Fails," *Theory, Culture & Society* 24(7–8), pp. 286–290.

Collins, Randall, 2009. *Violence: A Micro-Sociological Theory*, Princeton: Princeton University Press.

- Halle, David, and Kavin Rafter, 2003. "Riots in New York and Los Angeles, 1935–2002," in David Halle (ed.), *New York and Los Angeles: Politics, Society, and Culture — A Comparative View*, Chicago: University of Chicago Press, pp. 341–366.
- Monterescu, Daniel, 2015. *Jaffa Shared and Shattered: Contrived Coexistence in Israel/Palestine*, Bloomington: Indiana University Press.
- Molotch, Harvey, William Freudenburg, and Krista E. Paulsen, 2000. "History Repeats Itself, But How? City Character, Urban Tradition, and the Accomplishment of Place," *American Sociological Review* 65(6), pp. 791–823.
- Shani, Guy, 2019. "How Place Shapes Taste: The Local Formation of Middle-Class Residential Preferences in Two Israeli Cities," *Journal of Consumer Culture* (online).